

Willem van Oranje

Vader des vaderlands of oorlogsmisdadiger?

Leo Adriaenssen

De persoon

Met Pim Fortuyn behoort Willem van Oranje-Nassau tot de meest vereerde Nederlanders. Hij bevrijdde 'ons' van het Spaanse juk en legde de basis voor Neerlands bestaan als zelfstandige staat en haar glorieuze voorspoed in de Gouden Eeuw. Een vader des vaderlands dus om dankbaar voor te zijn. Hoewel? Wie was hij eigenlijk?

Willem van Oranje was een Duitse edelman, die het door genealogisch geluk schopte tot de rijkste Nederlander. Van zijn jaarinkomen van 150.000 gulden zouden tienduizenden gezinnen van keuterboeren en kleine ambachtslieden hebben kunnen rondkomen. Als heer van Breda was hij opvolger van de *war lords* Reinier van Oranje (in 1543 gesneuveld tegen de Geldersen), Hendrik van Nassau (bezat meer grof geschut dan de landsheer) en Engelbert van Nassau (stadhouder-generaal van de Nederlanden; hij introduceerde met de huurling-landsknecht een belangrijke krijgskundige vernieuwing en stierf in 1502 aan syfilis). Al op jeugdige leeftijd werd Willem belast met belangrijke militaire opdrachten en hij mocht het bed delen met zijn heer en keizer Karel V. Zijn eerste woorden waren Duits, zijn laatste Frans. Nederlands leerde hij nooit.

Als leider van de opstand tegen de koning van Spanje speelde Willem van Oranje een centrale rol bij de oprichting van het Staatse leger. Hij was opperbevelhebber en een soort minister van oorlog tegelijk en oefende een grote invloed uit op de dagelijkse gang van zaken in het leger.

Verschroeide aarde

Sinds 1568 woedde de Tachtigjarige Oorlog. Vooral de bewoners van de frontlinies langs de IJssel en de Maas leden er onder. Soldaten van beide partijen hielden onder de bevolking hevige huis. Maria van Nassau, een zus van Willem van Oranje, deed als gravin van 's-Heerenberg tevergeefs een beroep op haar broer om haar onderdanen te sparen; onder hen was de sterfte als gevolg van de krijgshandelingen groot. Even schrijnend was de situatie in de meierij van Den Bosch en de baronie van Breda. Van 1579 tot 1588 leed de meierij (een gebied van 110 dorpen rond 's-Hertogenbosch) onder de stelselmatige verwoestingsacties van de Verenigde Provinciën zware economische en demografische schade. Jaar in jaar uit werden dorpen verbrand en oogsten verwoest met als een van de hoofddoelen om 's-Hertogenbosch, dat de kant van Spanje had gekozen, uit te hongeren en zo tot overgave te dwingen. Verschillende malen werden de bewoners van de meierij en de baronie gesommeerd hun dorpen te verlaten. De bevolking kreeg dan drie tot tien dagen de tijd om te vertrekken. Zo niet, dan hadden de soldaten vrij spel. Maar ook zonder zo'n waarschuwing werden dorpen overvallen en verwoest door het krijgsvolk van Willem van Oranje. De verwoesting werd uitgevoerd door relatief bescheiden legereenheden

van 500 tot 600 man, maar ook door complete legers. Als seizoen werd de oogsttijd gekozen, het liefst als het graan al in schoven op de velden stond; ook kwamen soldaten in actie als de boeren op het punt stonden de oogst naar 's-Hertogenbosch of een andere veilige plaats te brengen. Brandschatten (het afkopen van de verwoesting door de slachtoffers) was verboden. Alle landbouwgereedschappen en voertuigen moesten worden vernietigd of geroofd om het herstel van de landbouw te belemmeren. De gewone soldaten werden beloond: wat zij roofden, zoals paarden, rundvee en andere bezittingen van de boeren, mochten zij behouden als oorlogsbuit, behoudens de afdracht van een kwart aan de opperbevelhebber – en dat was Willem van Oranje.

De besluitvorming rond de uitvoering van de verschroeide-aardcampagnes is lang verhuuld gebleven. Pas in juni 1583 komt er enige klaarheid en dan wordt ook de actieve rol van Willem van Oranje zichtbaar. Van de opstandige gewesten was Holland toonaangevend. Deze provincie betaalde het grootste deel van de oorlog en had daardoor ook de zwaarst wegende stem in het politieke kapittel. Het waren dan ook de Staten van Holland die in juni 1583 het initiatief namen tot een nieuwe verwoestingscampagne in de meierij van Den Bosch. Op 10 juni gelastten zij twee kolonels de verwoesting van de dorpen en oogsten in deze regio op zich te nemen. Een van hen, de gouverneur van Grave, wilde wel, maar alleen na uitdrukkelijke toestemming van Oranje. Op 13 juni herhaalden de Staten van Holland hun bevel tot het afbranden van de dorpen en de oogsten van de meierij, nu met de clausule dat Oranje nauwkeurig op de hoogte moest worden gehouden. En omdat de verwoesting niet zonder gevaar voor Oranje zou zijn, moest de verdere besluitvorming van de onderneming in diens handen worden gelegd (14 juni).

Wat was nu het risico dat Oranje bij de roof- en brandacties liep? Hij bezat in de meierij Eindhoven en enkele omliggende dorpen, maar zowel het stadje als de omgeving was al volledig verwoest. Materieel viel er dus niets meer te verliezen. Het echte belang van Oranje was een kwestie van *public relations*. Dat blijkt uit de besluiten van de Staten van Holland van 11 juni en 12 juli 1583: Oranje moest van elke vordering op de hoogte worden gehouden om hem te kunnen verontschuldigen en in verschillende resoluties droegen de Staten van Holland alvast argumenten aan die de verwoestingen moesten rechtvaardigen. Ook de bevelvoerende kolonels waren huiverig: zij vroegen maatregelen om te voorkomen dat zij door hun terreurdaden tegen de burgerbevolking met “schandt” zouden worden overladen. Het was wellicht uit vrees voor de schande, die leidde tot verlies van eer en gezag, tot hoon en smaad, dat de gouverneur van Grave afhaakte. De uitvoerende leiding kwam te liggen bij alleen de gouverneur van het garnizoen van Heusden, een cholericus, uiterst corrupt heerschap met een groot drankprobleem. Hij stelde zich bij de uitvoering van zijn taak zo afhankelijk op van Oranje, dat hij bij diens afwezigheid het verwoestingstempo vertraagde, wat hem het verwijt van ongehoorzaamheid opleverde (19 juli).

Als vader des vaderlands, als belangenbehartiger van *quasi* iedereen, moest met name Oranje uit de wind gehouden worden. Er werd dringend, zo niet dwingend verzocht om zijn rol stil te houden. Ook zelf deed hij er het zwijgen toe: in zijn correspondentie wijdt hij tittel noch jota aan de planmatig uitgevoerde verwoestingen in de laatste zes jaar van zijn leven.

Hoewel hij zelden of nooit persoonlijk leiding gaf aan de strijd, gaf Willem van Oranje van zijn bevoegdheden als militaire opperbevelhebber niets uit handen. Hij had de dagelijkse leiding en moet ook de verantwoordelijkheid hebben gedragen voor de verwoestingscampagnes van voor 1583 (sinds 1579). Zijn zoon Maurits was sinds 1584 als bevelhebber daarbij ingeschakeld. Deze was ook betrokken bij het bloedbad dat zijn soldaten in 1587 aanrichtten onder boeren te Veghel: 600 doden.

De immorele soldaat

Een verschroeiide-aardecampagne betekende voor de onbeschermden, weerloze bevolking de onvoorwaardelijke blootstelling aan de wreedheden van verloederde soldaten. Soldaten traden in dienst als goed opgevoede, gesocialiseerde burgers, maar werden in militaire dienst terstond geconfronteerd met volstrekt andere normen en waarden dan zij van huis uit hadden meegekregen. De soldaat moest doden en stelen en hij mocht straffeloos zondigen tegen veel van de maatschappelijke en religieuze geboden waarmee hij was opgegroeid en die hij had geleerd te respecteren. Maar hij werd niet strafrechtelijk gesanctioneerd en ontbeerde de corrigerende sociale controle die hem ooit tot een aangepaste burger had gevormd; zo dissocieerde de soldaat noodgedwongen van de maatschappij en associeerde hij zich in een subcultuur met een groot criminogeen gehalte. De kunst van de oorlog was immers in wezen de fysieke uitschakeling van de vijand door verwonding, verminking, doding en gevangenschap van zijn strijders en desnoods (soms desgewenst) van zijn non-combattanten. De uitoefening van de krijgshandel stelde de soldaat vrij van een hele reeks maatschappelijke en religieuze gedragscodes. De meeste van de Tien Geboden verloren hun gezag en geldigheid, want beroepshalve mocht en moest de soldaat doden en stelen, liegen en inbreuk maken op de zondagsrust, terwijl onkuisheid, vloeken en de begeerte naar andermans vrouw en bezit gemeengoed werden – met verkrachting en diefstal als materiële bevrediging. De soldaat verloederde dus.

Veel militairen en sommige geschiedkundigen kijken daar anders tegen aan. Martin van Crefeld bijvoorbeeld, een toonaangevende krijgshistoricus, ziet de oorlog als een voortzetting van sport; een sport zonder regels weliswaar, maar met veel speelplezier. De soldaat is in zijn visie een *homo ludens* en het zou een onaanvaardbare verminking en robotisering zijn om het menselijke wezen het genoegen van geweldsbeoefening te onthouden. Dat de onvrijwillige tegen- of medespelers onder de burgerbevolking er het sportieve niet van konden (en kunnen) inzien, daarover rept Van Crefeld met geen woord. Voorts stelt hij dat in de oorlog niet de bereidheid om te doden, maar om te sneuvelen centraal staat – per definitie een hoger doel, zonder direct eigenbelang. De werkelijkheid was dat de soldaat zijn sport niet beoefende om 's keizers baard, maar al rovend en brandend probeerde zoveel mogelijk buit in de wacht te slepen.

Oranje kende zijn Pappenheimers. Sinds 1572 probeerde hij door middel van artikelbrieven (militaire gedragsreglementen) om de soldaten terug te leiden naar de beschaving, om het oorlogsgeweld te civiliseren. Herhaaldelijk gelastte hij om de huizen en bezittingen van boeren en andere privépersonen te ontzien, verbood hij godslastering en beval hij in elk geval zwangere en pas bevallen vrouwen, bejaarden en predikanten met rust te laten. Maar tegelijkertijd gaf hij opdracht om het platteland te brandschatten, wat in de praktijk zoveel betekende als een vrijbrief voor roven,

stelen en verkrachten. Geen wonder dat dit beschavingsoffensief stuk liep. Nog in 1602 vond Oranjes opvolger Maurits van Nassau het nodig om met de Spaanse bevelhebber Mendoza af te spreken om voortaan vrouwen en kinderen van jonger dan 12 jaar niet meer aan te randen.

De artikelbrieven klinken nobeler dan zij waren, want de voornaamste bedoeling was niet om de weerloze bevolking te ontzien, maar om het soldatengedrag zo te disciplineren en reguleren, dat de krijgskundige *out-put* optimaal zou zijn, dat de destructieve energie van de soldateska voornamelijk voor militaire doeleinden werd aangewend. Soldaten mochten best wel plunderen, maar liever niet tijdens de krijgshandelingen, want dat zou het militaire succes in de waagschaal kunnen stellen.

Het terrorisme van Oranje

Oranje wist tijdens de verschroeide-aardecampagnes precies wat hij deed. Hij wist dat hij gedeciviliseerde soldaten op de bevolking afstuurde. Hij wist wat de gevolgen zouden zijn. Omdat het niet primair zijn bedoeling was om de burgerbevolking uit te roeien, kan niet worden gesproken van genocide in de moderne volkenrechtelijke betekenis, hoewel de uitwerking van zijn militaire beleid wel degelijk genocidaal was. Het genocideverdrag van de Verenigde Naties (1948) is door Daniel Jonah Goldhagen bekritiseerd om de te restrictieve definitie van het begrip volkerenmoord. Hij stelt er het begrip eliminationisme tegenover: het uitschakelen van etnisch, religieus, politiek, geografisch of anderszins te definiëren bevolkingsgroepen met middelen die variëren van verdrijving tot uitroeiing. Het beste woord voor de oorlogsmisdaden van de familie van Oranje-Nassau in de meierij is echter *holodomor* (ook Oekraïense genocide genoemd). Dit Oekraïense woord staat voor opzettelijk opgewekte hongersnood en verwijst naar de maatregelen die het sovjetregime in 1932 en 1933 nam om in Oekraïne het verzet tegen de landbouwcollectivisatie te onderdrukken. Met zijn gewelddadige uithongeringpolitiek was Willem van Oranje een volwaardige voorganger van Stalin: hij terroriseerde de bevolking om zijn politieke doelen te bereiken.

De verschroeide-aardecampagnes, mede door Oranje geëntameerd en georganiseerd, mede uitgevoerd door zijn zoon Maurits van Nassau en latere schoonzoon Philips van Hohenlohe (en in de zeventiende eeuw in het noorden van het huidige België voortgezet door zijn zoon Frederik Hendrik van Oranje), leidden tot uithongering van de meierijsse plattelandsbevolking en een bevolkingsverlies van bijna 70 procent. Dat was geen *collateral damage* van het krijgsbedrijf, maar was een bewuste en tot in de finesse geplande campagne. De demografische gevolgen kon Oranje voorzien, maar dat weerhield hem er niet van de verwoesting van de regio uit te voeren. Van Crefeld zou hem een spelmaster noemen, maar volgens alle normen van humaniteit, recht en fatsoen was hij een oorlogsmisdadiger.

Dat Willem van Oranje zich bewust was van zijn oorlogsmisdaden en daarover wist te zwijgen, werd duidelijk tijdens de militaire moord- en brandcampagne van 1583. Zijn toenaam De Zwijger is echter arbitrair. Minstens even passend zou het zijn hem Willem de Verschrikkelijke te dopen, zoals zijn tijd- en soortgenoot Iwan IV (1530-1584), eerste tsaar van Rusland. Zij hebben gemeen nietsontziende staatsvormers te zijn geweest en heilig te zijn verklaard – niet kanoniek, maar nationaal-chauvinistisch en kleinburgerlijk nationalistisch.

Verantwoording: de verschroeide-aardcampagnes in de meierij zijn beschreven door Leo Adriaenssen, *Staatsvormend geweld* (2007), hoofdstuk IV. De cruciale rol van Willem van Oranje bij de *holodomor* in de meierij van Den Bosch blijkt uit de resoluties van de Staten van Holland van 10, 11, 12, 13 en 14 juni, 12 en 19 juli en 16 augustus 1583. Latere roof- en brandacties komen ter sprake in resoluties van de Staten van Holland van 1, 6, 23 en 29 augustus en 18 september 1584, 12, 23 en 24 juni en 9 juli 1587, van de Staten-Generaal van 7 juli 1584, 13, 18 en 24 juni 1587 en 9 juli 1587 en van de Raad van State van 29 oktober 1584. Zie voor de militaire rol van Willem van Oranje: Koenraad Swart, *Willem van Oranje en de Nederlandse opstand* (1994), en Eric Swart, *Krijgsvolk* (2006). *The culture of war* van Martin van Crefeld verscheen in 2008 en in 2009 verscheen *Worse than war* van Daniel Jonah Goldhagen.